

Een middeleeuwse waterput opgegraven op De Luistruik

Water, het begin van al het leven

Tijdens archeologische opgravingen worden vaak waterputten gevonden in de nabijheid van bewoning uit diezelfde tijd. Tijdens de opgraving die vooraf ging aan de aanleg van de nieuwe woonwijk Park Luistruik werd onder andere een waterput aangetroffen die uit een boomstam was gemaakt. De waterput bleek in een zodanig goede conditie te zijn, dat deze in complete staat uit de grond kon worden gehaald voor verder onderzoek. Na enkele opmerkelijke rondzwervingen heeft de waterput uiteindelijk een vaste plek gekregen in de IVN-tuin achter het Nuenense klooster. Daar staat de waterput nu bovengronds opgesteld. Als een letterlijk tastbaar bewijs van vroegere bewoning, 900 jaar geleden, op het grondgebied van het huidige Nuenen.

Locatie De Luistruik

Voor de geplande woningbouw op de locatie achter het kerkhof van de H. Clemenskerk pal in het centrum van Nuenen, moest voetbalclub RKS V Nuenen het veld ruimen, maar kreeg er als vervanging in 2008 een compleet nieuw sportpark 'Oude Landen' aan de Pastoorsmast voor terug. Het voormalige sportpark kreeg bij de opening in 1973 de naam De Luistruik.

Deze naam verwijst naar een ooit echt bestaande struik die een belangrijke rol speelde bij begrafenissen. De katholieke begraafplaats

Het informatiebord van het voormalige voetbalveld van RKS V Nuenen

Situatie in 2018: woningen op het voormalig sportpark De Luistruik, de vindplaats van de middeleeuwse waterput [foto: Roland van Panderen]

van Nuenen lag tot de bouw van de H. Clemenskerk in 1872 in de akkers naast de oude kerktoren. Die toren was blijven staan na de afbraak van de kerk die in de vijftiende eeuw was gebouwd. De begrafenisstoet ging vanuit de toenmalige schuurkerk aan het Park naar deze begraafplaats. Als de stoet een bepaald punt in de weg passeerde, zichtbaar vanaf de schuurkerk, was dat voor de koster het moment om de klok te luiden. Dat punt was herkenbaar aan een eenzame struik, die in de volksmond daarom al gauw de naam 'luistruik' kreeg.

De oude kerktoren in de akkers door Vincent van Gogh kort voor de afbraak geschilderd; de begraafplaats was toen al niet meer in gebruik [1885, JH 772]

Op deze plaats was op voorhand wel duidelijk dat er 'archeologische verwachtingen' waren. Dat wil zeggen dat de kans groot is dat er bij archeologisch onderzoek, sporen van vroegere bewoning aangetroffen worden. Immers, het is aannemelijk maar niet bewezen, dat op die plek vóór de hierboven genoemde kerk al eerder een kerk heeft gestaan. De verwachting van een middeleeuwse woonkern of de nabijheid daarvan, is altijd reden genoeg voor archeologisch onderzoek indien er (bouw)plannen zijn die grondverstoring met zich meebrengen. De archeologische ondergrond, ook wel bodemarchief genoemd, zou hier niet gespaard kunnen worden omdat er op het gehele terrein tot een meter diep grondverzet nodig was.

Archeologisch onderzoek

In de noordhoek van het terrein zou het eerst gebouwd gaan worden en daarom is het archeologisch bureau- en veldonderzoek als fase 1 op die plek van start gegaan. >>>

De verwachting was dat er waterkuilen, waterputten, plattegronden van gebouwen, sporen van spitten en grondverbetering alsook sporen uit meer recente verstoringen gevonden zouden kunnen worden. Al deze sporen zijn te herkennen aan de hand van verkleuring in de bodem. Zo is een waterput tijdens de aanleg van een werkput meestal goed te herkennen als een grote cirkelvormige en donkere vlek onder de akkerlaag.

Het onderzoek werd in 2004 (bureauonderzoek) en in 2007 (veldonderzoek) uitgevoerd door 'SOB Research Instituut voor Archeologisch en Aardkundig Onderzoek'. Het veldonderzoek op het gehele bouwterrein werd door middel van 55 grondboringen uitgevoerd. Onderzoeksfase 2, het vervolg op het eerdere veldonderzoek, werd in 2008 uitgevoerd door middel van het maken van proefsleuven. Daarbij werden sporen gevonden uit de ijzertijd (800–12 v. Chr.) en de late middeleeuwen (1050–1500). Bij dit sleuvenonderzoek werd onder andere de boomstamwaterput, het onderwerp van dit artikel, gevonden. SOB heeft de resultaten van de onderzoeken in rapporten vastgelegd¹ en later werden deze onderzoeken met de belangrijkste archeologische vondsten in een tweetal artikelen in dit tijdschrift onder de titel 'Tot op de bodem uitgezocht', uitvoerig beschreven².

De boomstamp

De in de proefsleuf van De Luistruik aangetroffen waterput werd niet op de gebruikelijke manier uitgegraven maar werd vanwege tijdsdruk in zijn geheel met een kraan uit de grond getild.

De graafmachine haalt de waterput uit de grond

De waterput bleek gemaakt van een uitgeholde eiken boomstam met een diameter van 85 cm. Het hout was onder de grondwaterspiegel in uitstekende conditie gebleven. Daarboven was het hout vergaan en tekende zich in het zand alleen nog af als een donkere, ringvormige vlek van organisch (humeus) materiaal. Van de oorspronkelijke lengte van het hout was nog circa twee meter overgebleven. Waar de meeste boomstampputten bestaan uit twee gekleefde delen afkomstig van een uitgeholde stam

van een eik, bleek deze waterput te bestaan uit 12 eikenhouten delen van ongelijke breedte. Deze delen werden onderling bijeengehouden met touw (van wilgentenen) dat werd vastgemaakt aan een houten pen (een tak) die in een

geboord gat door elk deel was gestoken. Een bijzondere uitvoering van een pen-en-gatverbinding. Van het touw en de pennen werden geen resten aangetroffen. Verder was de onderzijde van elk deel schuin bekapt, waarschijnlijk om de putdelen makkelijker in de grond te plaatsen.

Een heel bijzondere en belangrijke verrassing was dat tussen de modder onderin de waterput, een puntgave kruik van aardewerk, een zogenaamde Pingsdorfbeker, werd aangetroffen. Deze vondst maakte dat de periode dat de waterput in gebruik was, redelijk nauwkeurig te dateren was. Dergelijk aardewerk werd oorspronkelijk vervaardigd tussen de jaren 1000 tot 1300 in Pingsdorf in het Duitse Rijnland ten zuiden van Keulen. Maar het werd ook wel op andere plaatsen gemaakt zoals in het Limburgse Brunssum en Schinveld. Het is gemaakt van klei dat met fijn zand werd 'gemagerd'. Bij het bakken op hoge temperatuur ontstaat dan hardgebakken aardewerk, dat ook steengoed wordt genoemd. De kruik is lichtgeel

(Detail)foto's van de delen van de put

van kleur met heel opvallende ijzerhoudende bruinpaarse vlekken als versiering op de schouder. Dat soort aardewerk werd dan ook genoemd naar de oorspronkelijke pottenbakkersplaats Pingsdorf. De kruik heeft geen oor en geen schenktuit. Daarom is het gezien de buikige vorm en het formaat, ruim 24 cm hoog alsmede de grootte van de opening, vermoedelijk een kruik om bijvoorbeeld een vloeistof zoals bier of wijn voor korte tijd in te bewaren. De benaming 'beker' is daarom enigszins misleidend, maar is wel de officiële terminologie voor dit object.

Een compleet gave Pingsdorfbeker is een heel zeldzame vondst. Meestal worden er slechts kleine scherven van dit soort keramiek gevonden. De beker is na onderzoek en registratie opgeslagen in het Provinciaal Depot Bodemvondsten van Noord-Brabant.

De Pingsdorfbeker

Uit de andere grondsporen en vondsten van deze opgraving en met de bestaande kennis over bewoning in deze regio, kon worden afgeleid dat de put op een woonerf lag dat tussen 1050 en 1125 werd bewoond. De grondsporen lieten zien dat de put tussen een woonhuis en bijgebouw lag.

Dat dit niet de eerste periode van vaste bewoning in Nuenen was, bleek in 2014 toen 'BAAC, bureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuurhistorie en Cultuurhistorie' bouwphase 2 van het terrein opgroef³. Er kwamen weliswaar geen plattegronden van woningen meer tevoorschijn maar wel opnieuw een waterput van een uitgeholde boomstam. Deze werd zo'n twee eeuwen eerder gedateerd. Het is aannemelijk, maar niet bewezen, dat daar toen ook al sprake was van vaste bewoning.

De boomstam van bouwphase 1 is niet alleen groter, maar heeft als extra bijzonderheid een unieke esthetische aantrekkelijkheid omdat er een draaiing in de stam zit: van onder naar boven gezien tegen de wijzers van de klok in. Sommige bomen bezitten zo'n draaiing van nature. Mogelijk was het hout van deze boom minder geschikt voor bewerking, maar wel goed genoeg voor een stevige waterput.

Omwervingen van de waterput

Na uitvoerig onderzoek onder andere met koolstof- en jaarringdatering om de ouderdom van de boom vast te stellen, werd de put op speciaal verzoek van heemkundekring De Drijehornick bewaard. Bewaren

lijkt vanzelfsprekend maar meestal worden dergelijke vondsten na het onderzoek afgestoten en belanden ze bijvoorbeeld bij een particulier. De leden van de werkgroep Archeologie van de Nuenense heemkundekring hadden het plan om de waterput voor Nuenen te behouden en op een goede, geschikte plek voor het publiek tentoon te stellen. Maar voor het zover was, moest er eerst een tijdelijke opslagruimte worden gevonden. In de toenmalige huisvesting van de heemkundekring, een kelder van het Nuenense klooster, was dat onmogelijk. De bij de opgraving betrokken archeoloog van SOB wilde aan dit plan wel meewerken en bood aan om de delen tijdelijk thuis op te slaan. Echter, deze hulpvaardige archeoloog woonde toevallig in België, zodat de 12 delen van de waterput naar het buitenland moesten verhuizen.

De uitwerking van het plan, namelijk een geschikte locatie vinden, bleek lastiger dan gedacht. Wel veel ideeën, maar voor een openbare locatie, bijvoorbeeld bij de nieuwe woningen in Park Luistruik was medewerking en toestemming van de gemeente nodig en dan moest er ook nog geld op tafel komen. Bij particulieren was er wel sympathie voor het plan, maar geen medewerking. De rek om de put langer in België te laten, raakte eruit. Dus moesten de 12 delen na enkele maanden weer op transport naar Nuenen. Ditmaal bracht de Dorpswerkplaats aan het Park uitkomst. De delen mochten daar, ook weer tijdelijk, onder een afdak gestald worden. Na enige tijd bleek dat de kurkdroge houten delen er vanwege brandgevaar niet langer konden blijven.

Intussen ging het zoeken naar een definitieve plaats intensief door. Alle locaties die in de publieke ruimte geschikt leken, vielen successievelijk af. Toch, zoals vaak in het leven, bleek de oplossing ineens heel dichtbij, letterlijk! Want na diverse gesprekken met het bestuur van IVN afdeling Nuenen gaf voorzitter Kees Weijters toestemming om de put in de IVN-tuin achter het Klooster te plaatsen. Notabene, op twee meter afstand van de ingang naar de, inmiddels voormalige huisvesting van de heemkundekring. Een win-win situatie. In een tuin waar de boomstamput mooi in de natuurlijke omgeving past. Op een voor het publiek toegankelijke locatie in het centrum van Nuenen en op korte afstand van de vindplaats Luistruik. En 'last but not least', twee echte Nuenense verenigingen die dit met elkaar gaan uitvoeren. Toen het zover was, konden de houten delen van de Dorpswerkplaats naar de IVN-tuin worden overgebracht waar ook een afdakje was voor tijdelijke opslag.

Plaatsing van de waterput

Maar nu diende zich een technisch probleem aan: hoe moest de put worden opgesteld zodat die niet bij de eerste

de beste storm zou omwaaien. Enkele sfeertekeningen en technische schetsen vooraf gaven een idee hoe de put het best tot zijn recht zou kunnen komen.

Het was wel duidelijk geworden dat de houten delen geen conserverende behandeling nodig hadden. Het zou het hout een langere levensduur kunnen geven maar het is nadelig voor het milieu (IVN!). Bovendien is het een kostbare zaak. Afsluiten van het hout van de buitenlucht met een coating zou vocht op kunnen sluiten en geeft het hout een niet gewenst ander uiterlijk. Met enige bescherming in herfst en winter door inpakken met zeil of plastic tegen regen en sneeuw, kan de put naar verwachting, zeker enkele tientallen jaren blijven bestaan. In het voorjaar van 2015 was de plaatsing afgerond en kon de boomstamput aan het publiek worden getoond. De foto's bij dit artikel laten beter zien dan woorden dat kunnen, hoe een en ander in zijn werk is gegaan en hoe de put er na plaatsing uitziet.

Aanleg van een waterput

In de loop der eeuwen is de wijze van aanleggen van een waterput sterk veranderd. In grote lijnen begon men in de late prehistorie met inloop waterkuilen waarin een eenvoudige houtconstructie van takken en/of vlechtwerk was aangebracht. In de inheemse Romeinse tijd ging men over op vierkante houtconstructies van horizontale en verticale gezaagde en gekapte planken en balken, die metersdiep de grond in konden gaan. In de vroege middeleeuwen ging men over op een volgende variant (zoals op De Luistruik). Een holle eiken boomstam die tot in een goed watervoerende laag in de grond werd geplaatst (géén eenvoudig karwei!). In de late middeleeuwen raakten bomen met een geschikte diameter langzaam op en ging men over op het maken van putten van tapse stukken gras- of heideplaggen die rond gestapeld werden; vaak op de velg van een afgedankt karrewiel. Pas na 1500 kwamen er varianten met baksteen. Hoe waterputten er boven de grond uitzagen in vroege periodes is niet bekend.

Tot slot

Er was veel gepuzzel nodig met technisch onderlegde mensen voor het ontwerp en voor de uitvoering, allemaal vrijwilligers van de heemkundekring en het IVN. De kosten van dit project zijn daardoor beperkt gebleven. De gemeente droeg via de gemeentewerf een steentje bij, zelfs letterlijk, door bakstenen voor de fundering en een oude lantaarnpaal voor verankering van de put ter beschikking te stellen. Ook het informatiebord met de nodige achtergrondinformatie werd door de gemeente betaald. Bevestigingsmaterialen kwamen voor rekening van de heemkundekring.

De IVN-tuin en de waterput zijn te bezichtigen tijdens openingstijden van de tuin (aangegeven bij de toegangspoort) of, indien gesloten na opvragen van de sleutel van de tuin bij de balie van het Klooster.

Dit project was een initiatief van Maria Brokken, lid van de werkgroep Archeologie van heemkundekring De Driehornick en Dirk Vlasblom lid van de AVKP, afdeling Eindhoven⁴ met technische ondersteuning van Jacques Gerritse, Jack Coolen, Ton Neyts, Ad van Stiphout † en Willem van Weert (leden van de heemkundekring) en van Jan Kempers (lid van IVN-Nuenen). ■

Noten:

- ¹ SOB Research, Instituut voor Archeologisch en Aardkundig Onderzoek, J.E.M. Wattenberghe. Archeologische opgraving De Luistruik, (fase 1), Nuenen, gemeente Nuenen c.a., Heinenoord, 2011.
- ² Hans Korpershoek en Jacques Gerritse. Tot op de bodem uitgezocht. In de Driehornicks, deel 1: jrg. 21, nr. 1, pp 2-9, april 2012; deel 2: jrg. 21, nr. 2, pp 22-27, augustus 2012.
- ³ BAAC BV, Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie, D. te Kieft MA. Bewoning op de flank in een depressie. Sporen uit de late prehistorie, vroege middeleeuwen (8e/9e eeuw) en nieuwe tijd in het plangebied Kerkakkers – Luistruik (fase 2) in Nuenen (Noord-Brabant), 's-Hertogenbosch, 2015.
- ⁴ De AVKP (Archeologische Vereniging Kempen- en Peelland) is de Eindhovense afdeling van de AWN (Archeologische Werkgroep Nederland), de vereniging van vrijwilligers in de archeologie.

Het informatiebord bij de waterput